

Çarhacılar ve Çarha Cengi/Talimi İlişkisi Üzerine

*On the Relation between the Carhaci Unity and
the Carha Battle/Formation*

Recep Efe ÇOBAN*

Özet

Osmanlı ordusunda Azab olarak bilinen hafif piyade teşkilatlanmasının kaldırılmasına müteakip ordunun ön saflarındaki boşluğu doldurmak amacıyla görevlendirilmiş bir askerî birlik olan Çarhacıların adları tarihî kaynaklarda sıklıkla rastlanılmaktadır. Buna rağmen çarhacılar ile ilgili sahip olduğumuz bilgi, Osmanlı'nın diğer birliklerine kıyasla oldukça kısıtlıdır. Bu birliklerin erken dönemlerdeki durumları ile sonraki süreçte nasıl bir değişikliğe maruz kaldıkları, müstakil bir araştırmaya tabi tutulmamıştır. Makalemiz, Çarhacılarla ilgili özel bir sorunu ele almaktadır. İlk kez Abdülkadir Özcan tarafından değinilen bu soruna göre, çarhacı kelimesinin kökünde yer alan Farsça çarh kelimesi ile çarhacı birlikleri arasındaki ilişkinin boyutu bilinmemektedir. Bu bağlamda incelememiz, ilgili problemin çerçevesini, çözüm yollarını ve muhtemel cevaplarını ele almayı hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Çarhacılar, Çarha Talimi, Çarha Cengi, Türk Taktikleri, Karavul, İskit Talimi, Kantabriyalı Çemberi, Devridaim, Memlûk Talimi, Yıpratma Talimi, Karakol Düzeni.

Abstract

Carhaci units, which consisted of chosen soldiers, has been used in the army of the Ottoman Empire after the dismissing of the Azabs to fill the empty spaces on the front lines. However, it is difficult to find studies on this unit if we compare the information between Carhaci unit and the other regiments although there are many passages about them in sources. In so far as, early periods and the development stages of this regiment were not handled in the

---

* Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal İlişkiler Anabilim Dalı. recepfeceban@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8515-0865.

studies. This article focuses that the specific problem regarding the carhaci unity. According to the problem, which is firstly mentioned by Abdulkadir Ozcan, there is not any information or theory for relation between Carhaci units and the Carha term. In this context, our study is aiming to examine this question, define its framework and list the possible answers with new perspectives.

Keywords: *Carhaci Units, Carha Formation, Carha Battle, Carh Term, Turkic Military Tactics, Karavul, Frontiers, Cantabrian Circle, Cantabricus circulus, Memluk Tactics, Shi'uchi, Chisel Attack, Caracole.*

Başta Osmanlı ordusu¹ olmak üzere İlhanlı², Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Memlûk³ ordularında farklı isimlerle görev yapmış bir askerî birlik (Özcan, 1993, s. 229) olan Çarhacılar, Azab olarak bilinen hafif piyade teşkilatlanmasının kaldırılması sonrasında ordunun ön saflarındaki ortaya çıkan boşluğu doldurmak amacıyla görevlendirilmiş ve en iyi askerlerden seçilerek çoğunlukla keşif görevlerinde kullanılmışlardır (Tietze, 2002, s. 477; Tarama Sözlüğü, 1967, s. 832; Özcan, 1993, s. 229; Tarih Terimleri Sözlüğü, 2012, s. 96; Doerfer, 1967, s. 61; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü-I, 1983, s. 326). Haklarında kısıtlı bilgiye sahip olduğumuz Çarhacıların kökenleri ise tam olarak bilinmemektedir (Özcan, 1993, s. 229).

İncelememiz, *TDV İslâm Ansiklopedisi* içindeki “çarhacı” maddesinde Abdülkadir Özcan tarafından değinilmiş bir problemi ele almaktadır. Özcan, ilgili maddede, bu terimin Farsça tekerlek anlamındaki “çarha” kelimesine Türkçe “+cı” ekinin getirilmesi neticesinde oluştuğunu; fakat “çarha” sözcüğü ile çarhacı birlikleri arasındaki ilişkinin bilinmediğini belirtmiştir (s. 229).

---

¹Gabor Agoston, Osmanlı Devleti'nin askerî teşkilatlanmasının erken dönemlerde yetenekli okçu süvarilerden kurulu akıncı birlikleri olduğunu, sonraki dönemlerde ise düzenli seferlere çıkabilen, kuşatma muharebelerini devam ettirme yetkinliğine sahip disiplinli bir yerleşik orduya dönüştüğünü ifade etmektedir (Agoston, 2012, s. 27).

²Mustafa Uyar, İlhanlı ordusunun erken dönemlerde hafif süvari kuvvetlerinden müteşekkil olduğunu, zamanla orta-ağır, sonraları ise ağır donanımlı süvari merkezinde gelişimini tamamladığını ifade etmektedir. Bu gelişime imkân veren en önemli unsurların İran, Anadolu ve Azerbaycan coğrafyasındaki zengin kaynaklar olduğuna dikkat çeken Uyar, İç Asya atları ile Yakın Doğu atları arasındaki fiziksel farklılıkların da ilgili değişimde katkı sağladığına vurgu yapmaktadır. Ona göre, İlhanlı askerî teşkilatındaki bu köklü değişimin tümünü kapsayan aslî değişken ekonomik istikrar ve *ikta* gibi uygulamalarla devlet hazinesine giren düzenli maddi girdilerdir (Uyar, 2007, s. 208).

³Pek çok araştırmacı tarafından döneminin en üstün askerî güçlerinden biri olarak tanımlanan Memlûk ordusu (May, 2006, s. 624), “Sultan Memlûkları”, “Ümerânın Memlûkları” ve “Halkacılar” olmak üzere üç temel gruptan oluşmaktadır (Ayalon, 2015, s. 5).

Araştırmamızın temel gayesi bu problemin çözümüne katkı sağlaması muhtemel ihtimalleri ortaya koymak olarak ifade edilebilir.

Bu amaçla, makalemizde, öncelikle “çarh” ve “çarha” kelimelerini ihtiva eden farklı sözlükler taranmış ve sözlüklerdeki askerî kullanımlar ele alınmıştır. Bunlar arasında *Kamus-ı Türkî* içerisinde yer alan bir açıklama oldukça dikkat çekicidir. Bu sözlükte, “çarha” teriminin çarhacı birliklerinin devridaim manevrası ile ilişkili olduğu ifade edilmiştir. Araştırmamızın seyrini yönlendiren bu açıklama üzerine Osmanlı dönemi yazılı kaynaklarında çarhacılar ile ilgili olan pasajlar ele alınmış, bu birliklerin muharebe sahasındaki manevralarını tasvir eden ifadeler değerlendirilmiştir. Ancak ilgili tasvirlerde “devridaim usulüne” dayalı açık ve anlaşılır bir anlatıya rastlanılmamıştır. Bu sebeple hem Türk askerî kültürünün temelini teşkil eden hem de devridaim harekete dayalı olan bozkır saldırı usulleri araştırılmış, sonuç olarak tespit edilen saldırı düzenleri listelenerek bu düzenlerin “çarh/çarha” kelimesi ile muhtemel ilişkileri yorumlanmıştır.

Çarh/Çarha Kelimesinin Askerî Bağlamdaki Kullanımları

Çarhacı kelimesinin kökü olan “çarh (چرخ)” kelimesi, Farsçada “tekerlek” ya da “tekerleğe benzer şekilde dönen şey” anlamlarını taşımaktadır (Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, 1991, s. 81; A Comprehensive Persian-English Dictionary, 1963, s. 390; Farsça-Türkçe Lûgat, 1944, s. 694; Ferheng-i Câmî’-i Fârsî Be-Türkî, 1370/1950, s. 383). Kelimenin Farsçadaki telaffuzu da “çarḥ (چرخ)” şeklindedir (Farsça-Türkçe Lûgat, 1944, s. 694; Sözlük (Turkish-English-Arabic-Persian), 1984, s. 118). İlgili terim, günümüz Türkiye Türkçesinde “çark” olarak yer almaktadır (TDK Türkçe Sözlük, 2011, s. 497). Fakat coğrafî, kültürel ve dönemsel değişkenlere maruz kalan her terimde olduğu gibi çarh/çarha kelimesi de zaman içerisinde farklı anlamlar kazanmıştır. Daha erken dönemlerde yay, kundaklı yay, tüfek gibi tek bir asker tarafından kullanılabilen silahlar için tercih edilen çarh terimi (Farsça-Türkçe Lûgat, 1944, s. 694)⁴;

⁴Bu kullanımla ilişkili olarak tespit ettiğimiz “çerh-endâz (چرخ انداز)” terimi “okçu, yaylı asker” anlamındaki terminolojiyi desteklemektedir (A Comprehensive Persian-English Dictionary, 1963, s. 390). İlhanlı ordusu bünyesindeki “çarh-endâz/çark-endâz” birlikleri hakkında bilgi veren Mustafa Uyar’a göre çark/çarh, zaman içerisinde boyutları küçültülmüş, arbalet ve Tatar yayı adıyla da bilinen, deve sırtında taşınması mümkün olan, atış ve tahrip açısından güçlü bir silahtır (Uyar, 2007, s. 77). Eserinde, Büyük Selçuklu ordusunda kullanılan savaş aletlerini ele alan İbrahim Duman’a göre ise çarh, Selçuklular tarafından kullanılmış bir çeşit ok mancınığıdır. Çarh silahının Selçuklu ile ilgili tarihî metinlerde çok kez zikredilmesi sebebiyle yoğun olarak kullanıldığı yorumunu yapan Duman, bu silahın uzun, orta ve kısa olarak farklı tipleri bulunduğunu ifade etmektedir (Duman, 2020, s. 173). Bu bağlamda ele alınabilecek bir diğer silah

sonraki dönemlerde daha karmaşık yapıları olan ve birkaç askerin birlikte kullandığı kuşatma silahlarını adlandırmak için kullanılmaya başlamıştır.⁵ Bu bağlamda, çarhacı birliklerinin isim kökünde yer alan çarha kelimesinin bir çeşit silah olduğu, çarhacı birliklerinin isimlendirilmesi ile çarha silahının ilişkili olduğu düşünülebilir. Zira Türk tarihinin farklı dönemlerinde kullanılmış olan “okçu”, “humbaracı”⁶, “topçu” gibi askerî terimler, ilgili birliğin kullandığı silah ile ilişkili olarak türetilmiş ve yaygın şekilde kullanılmıştır.

Ancak çarha kelimesinin bir silah olduğu hipotezi, farklı kaynaklardaki bilgiler tarafından yanlışlanmaktadır. Bu bağlamdaki örneklerden biri olan *Kamus-ı Türkî*'de çarhacılar, “Vaktiyle ordunun ilerisinde hareket-i devriye ile cenk eden hafif asker, karavul.”; çarha, “Asâkir-i haffenin saf ilerisinde hareket-i devriye ile ettikleri talim.” olarak ifade edilmektedir (Kamus-ı Türkî, s. 199). Yine aynı sözlükte çarha cengi için karavul birlikleri tarafından uygulanan ve devridaim şekilde hareket temeline dayanan bir harp usulü tanımı yer almaktadır (s. 199). Bir başka kaynak olan Redhouse Sözlüğü ise çarha terimi için “etrafında dönme ve çarpışma” açıklamasını vermektedir (s. 527). Bu ifadelerden hareketle çarha kelimesinin müstakil olarak herhangi bir silahı temsil etmediği düşünülebilir. Dahası, bu tanımlar üzerinden, çarhanın bir çeşit muharebe düzeni olduğunu iddia etmek gayet mümkündür (Ivanics, 2013, s. 289).⁷ Ancak tanımların hiçbirinde ilgili saldırı düzeninin uygulanışına dair açık bir tasvir verilmemiştir. Bu sebeple Osmanlı dönemine dair diğer kaynakların ele alınması ve çarhacıların muharebe alanındaki hareketlerine dair bilgilerin yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

---

olan “çarh-ı felek/çarkıfelek” ise “yakıldığında dönerek ateşler püskürten bir çeşit fişek” olarak zikredilebilir (Kamus-ı Türkî, s. 199).

⁵Mustafa Uyar, bu silahın kale kuşatmalarında tercih edildiğini ve metal yaylı bir yapıya sahip olduğunu belirtirken (Uyar, 2007, s. 77), Erkan Göksu ise kuşatmalarda ağır oklar fırlatmak amacıyla kullanıldığını (Göksu, 2010, s. 352), lâkin hakkında yeterli bilgi bulunmadığını ifade etmektedir (s. 364). Kuşatma silahları çerçevesinde ele alamayacağımız bir diğer örnek olan çarha topu ise Salim Aydüz'ün ifadesine göre özel bir top tipi olup genel kullanımda olmamıştır (Aydüz, 2006, s. 341).

⁶Humbara, içerisine patlayıcı madde yerleştirilmiş demir muhafazalara verilen isim olup alan etkisine sahip arkaik bir el bombası olarak düşünülebilir (Halaçoğlu, 1998, s. 349). Bu bombaları kullanan birliklere verilen humbaracı ismi, erken dönemlerden itibaren Osmanlı ordusunda yer alan Kapıkulu Ocakları içerisindeki teşkilatlanma ile birlikte üst sınıf hâline gelmiştir (Gündüz, 2012, s. 19).

⁷Maria Ivanics, “çarhcılık” eylemini Tatarların savaş usulleri ile ilişkilendirmektedir. Ona göre çarhcılık, düşman kampının etrafında dönmeye ve düşmanı ok yağmuruna tutmayı tanımlayan bir bozkır savaş talimidir. Bu talimin düşmanı yıpratmak ve zayıf noktalarını bulmak amacını taşıdığını düşünen Ivanics, Tatarların bu taktiği, 1594 yılındaki Gyor Kuşatması'nda kullandıklarını ifade etmektedir (Ivanics, 2013, s. 289).

Osmanlı Dönemi Yazılı Kaynaklarında Çarhacılarla İlgili Pasajlar

Çarhacılarla hakkında bize bilgi veren çeşitli kaynaklar bulunmaktadır. Bunlardan biri, Kâtip Çelebi'nin *Fezleke* adlı eseridir. Eserde, Eğri Kuşatması'nı anlatan ifadelerde çarhacı birliğinin hamleleri betimlenmiştir. Bu bilgilere göre, Eğri Kuşatması'nda görev yapan çarhacılar süvari kuvvetlerinden müteşekkildir. Muharebe sırasında düşman birliklerine kılıçlarıyla hücum etmiş, çarpışma sırasında vur-kaç taktiği uygulayarak düşmanın saldırı düzenini bozmuşlardır (Gökyay, 1986, s. 63-64).⁸ Ancak, aynı döneme dair bir başka önemli kaynak olan Câfer İyânî'nin *Tevârîh-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs* isimli eserinde çarhacıların kılıç yerine tüfek ve toplarla saldırdıkları, saldırılarını ise iki kanada ayrılarak yaptıkları ifade edilmiştir (Câfer İyânî, 2001, s. 18).⁹

Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi ihtiva eden bir diğer önemli kaynak Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâmesi*'dir. Eserin pek çok bölümünde çarhacıların, muharebenin öncesinde ve muharebe sırasında yaptıklarına dair bilgiler yer almaktadır. Bunlardan birinde Çarhacı Mehmet Paşa komutasındaki çarha birliklerinin kırk-elli dirhemlik Rum tüfekleri ile atışlar yaptıkları anlatılmaktadır (Evliya Çelebi, 2006a, s. 110).¹⁰ Bir başka bölümde, Defterzâde Mehmet Paşa yönetimindeki çarhacı birliğinin içinde Abaza, Çerkes ve Gürcü askerlerinin

⁸Kâtip Çelebi'nin bu husustaki sözlerinin günümüz Türkçesine aktarımı şöyledir: "...Veziriazam İbrahim Paşa ordunun merkezinde, Fetih Giray çarkada, Cerrah Mehmet Paşa ve Cafer Paşa, Rumeli ve Anadolu, Karaman ve Sivas, Diyarbakır, Halep beylerbeyileri ve kapıkulu hep yerli yerinde durdular. Önceki gün savaş olan bataklık yanında düşmandan tek kişi kalmadı: O gece taburlarına girmişlerdi... İkinci olunca öylesine düzölmüş koşulmuş mükemmel bir alay çıkardılar ki ova bir demir deryası oldu. Tatar askeri ve çarhadaki askeri savaş meydanından kuşattılar. ... Geriden Diyarbakır beylerbeyisi Murat Paşa ve Bostancı Ali Paşa çarhaya yardıma yetişti. Nice hamleler ve hücumlar olup bunlar tüfeksiz, hepsi atlı olduğu için geri çekilince düşmanlar meydana çıktılar. Bir-iki bin gaziler birleşip at sürerek düşmana kılıçla saldırdıkları gibi çoğu kılıçtan geçip leşleri deste deste yığıldı. Bunları gören arkadaşları baştan ayağa gökdemire batmış Nemçe alayına gayrete gelip uğurdan saldırdılar. Bunlar da kaçamak verip meydan başına gelince yine döndüler. Nemçe düşmanları birbirini üzerine yığıldılar. Beş-altı yüz kadar atlı üç-dört bin piyade kılıçtan geçti." (Gökyay, 1986, s. 63-64).

⁹Câfer İyânî'nin bu konudaki ifadeleri şu şekildedir: "...Ve çarhacı ta'yîn olunan gaziler düşmen-i dîne mukabil olup iki cânibden cenge mübâşeret olunduğu gibi pusuda konulan guzât dahi her taraftan cenge âgâz ve tekbîrleri âvâzi âsmâna pervâz idüp iki asker birbirine karşı tarafeynden atılan tîr ü tûfeng ve top u zemberek sadâsından ve gülbeng-i muvahhidin ve sayt u sadây müşrikinden âsmân u zemin ditreyüp gökde me[le]kler vâlih ü hayrân ve yerde insân deryâyı hayrete varup sergerdân olmuşlar idi." [Câfer İyânî, 2001, s. 18].

¹⁰Bu pasajın günümüz Türkçesi şöyledir: "...Bir saat geçince âsîlerin öncüsü Katircioğlu adlı palavracı tepeden domuz topu olup Bulgurlu Dağı'ndan yukarıdan aşağı Üsküdar Sahrası budur diye at bırakınca hemen Çarhacı Mehmed Paşa efendimiz canu gönülden bütün askerleriyle bir ağızdan 'Allah Allah' deyip iki asker birbirine karılıp katılıp iki taraftan kırkar elliser dirhem Rum tüfengleri atıldı, çok şiddetli çarpışmalar oldu. [32b]" (Evliya Çelebi, 2006a, s. 110).

bulunduğu; fakat çarha cenginin ileri saftaki hamlelerini Tatar birliklerinin yaptığı ifade edilmiştir. Yine aynı pasajda, çarhacıların saldırı sırasında tüfek kullandığı (Evliya Çelebi, 2006a, s. 104-105)¹¹ ve düşman hatlarının birbirinden ayrılması üzerine kurgulanmış bir askerî düzeni uyguladıkları anlatılmıştır (s. 111).¹²

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi içerisinde yer alan bir başka pasajda, bu birliklerin pusularda kullanıldığı belirtilmiştir (Evliya Çelebi, 2006a, s. 136).¹³ Şehzâde Bayezid ile Şehzâde Selim arasında Konya Ovası'nda vuku bulan

---

¹¹Evliya Çelebi'nin ilgili pasajının günümüz Türkçesine aktarımı şu şekildedir: "...O gün saadetli padişah hazretleri, efendimiz Defterdarzâde Mehmet Paşa'yı huzuruna davet edip bir samur hil'at giydirip ve başına bir mücevher otağa sokup dua ve senâ ile, 'Serdar-ı erkemim ve çarhacı vezir-i mükerrersin. Yürü İslâm askerimin öncüsü ol. Allah için âsân getire!' diye saadetli padişah, paşa efendimize nice yüz güzel sözler etti. Defterzâde efendimiz ya öpüp başında şahî sorgucu ile sadrazama gelip on kese altın bağışlandı. Oradan otağına gelip dîn-i mübin gayretine gelip çarhacılık hizmetinde mukayyed oldu. İlk önce kendi askerinden 4.000 seçili atlı Abaza, Çerkez, Gürcü ve akrabalarından Hersek serhaddi gazilerinden hepsini gök demire gömüp hepsinin atlarının gemleri soluklarına birer zira yeşil dârâyî (ipekli kumaş) bağladı. Bütün süvarilerin başlarında yine birer zira yeşil dârâyî bağladı. 2.000 adet piyadesinin hepsinin başlarına da yine yeşil dârâyîler sardı. Toplam 6.000 askerini başka elbise ile ayırıp edip akıllıca hareket etti. Zira Celâli askeri de İslâm'dandır. Ceng mahallinde mahşerden bir nişan olduğunda bu yeşil dârâyî çarhacı (öncü) nişanı olsun diye bu şekilde güzel bir iş yaptı. Bu kadar zamandan beri tâ Erzurum vâlisi iken hizmetinde olan 27 bayrak sekban ve sarıca'yı her piyâde döküp çatal fitil, çatal kurşun ve çatal çakmaklı bel tüfenkleri ile bütün gazileri ayaklı cebahaneye döndüler. Bütün deli, gönüllü ve rüzgâr gibi esip düşman kıran Tatarları çarha cengine ileri, 150 kapıcıbaşları pür-silâh taifeleriyle paşanın sağında ve 300 adet namli şahbaz iç ağaları silâha gömülmüş olup paşanın ensesinde kat kat, çit-a-çit kafadarlarıyla Bulgurlu adlı mahalde çarha yerinde karar ettiler." (Evliya Çelebi, 2006a, s. 104-105).

¹²İlgili pasaj şu şekildedir: "...Ve Celâli tarafından Gürcü Nebi askeri hazır durup bu arada Katircioğlu askeriyle Defterdarzâde askeri çarha cengi etmede idi, ama gerçekten de Celâli tarafında da meydan merdi, yiğitlik ve cesaret sahibi atbinici, silâhşör ve savaşçı yetmiş dalda silâh kullanmayı bilen namli, cesur, er, dilâver, başçeken, hünerli yiğitler var idi. Ama beri tarafta Defterdarzâde efendimizin Şamlı Osman Ağa'sı, Filibeli Silâhdar Mehmed Ağa'sı, Nakışlı Bölükbaşı, Kahveci İkbali, Kilârcı Hasan Ağa ve Çukadar Behlül Ağa, bunlar o cengde, kızgın savaş meydanının namlısı ve yiğitlik meydanının hızlı binicisi, her biri erkek aslan, belki her biri birer er oğlu er, önder, ejder, vali-i mihter (büyük vali) olmaya lâyık birer yiğitler idi. Celâlilerin kırkar ellişer dirhem dalyan tüfenklerine bakmayıp Şamlı Osman Ağa siperin yüzüne tutup ateş saçan kılıcını eline alarak at sürüp önüne geleni tepere çalıp alayları bölük bölük bölüp arslan gibi şimşek gibi gürleyüp kılıç vururdu. Sanki Kassâb-ı Cömerd köçeği idi." (Evliya Çelebi, 2006a, s. 111).

¹³İlgili pasajın Türkçeye aktarılmış hâli şöyledir: "...Bu kaleyi seyr edip belli yerden bütün asker Nakura Boğazı'nı geçmek için rütbeli rütbesiz herkes danıştı. Safet hâkimi çarhacı (öncü) olup kırk bayrak sekban sarıca askeri gece yarısında silâhlanarak Nakura Boğazı'na vardılar. Burayı boş bulunca pusu yerlerine sepişip bütün yiğitler hazır olup sessizce beklemeye başladılar." (Evliya Çelebi, 2006a, s. 136).

muharebeyi anlatırken çarhacılarından da bahseden Evliya Çelebi, Şehzâde Selim çarhacılarının 20.000 Türkmen ile Cum Kürtlerinden müteşekkil olduğunu ifade etmiştir (Evliya Çelebi, 2006a, s. 279-280).¹⁴ Bir başka pasajda ise İpşir Paşa hâkimiyetindeki çarhacıların hem zırhlarının hem de silahlarının oldukça kaliteli olduğu anlatılmıştır (Evliya Çelebi, 2006b, s. 660).¹⁵ Diğer bir bölümde, çarhacıların iki kanat hâlinde değil; sağ, sol ve orta olmak üzere üç grup hâlinde savaştıkları bilgisine yer verilmiştir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 306-307).¹⁶ Bir diğer pasajda, bu birliklerin muharebe dışındaki zamanlarda merkez otağının çevresinde konumlandıkları anlatılmıştır (Evliya Çelebi, 2010a, s. 4-1: 292).¹⁷ Çarhacıların muharebedeki görevlerini anlatan bir diğer bölümde ise birlik çoğunluğunun Bucak Tatarlarından oluştuğu, düşman kuvvetlerinin vur-kaç taktikleriyle merkezî ordunun saldırı menziline çekildiği ele alınmıştır (Evliya Çelebi, 2010b, s. 178).¹⁸

¹⁴Evliya Çelebi'nin bu konudaki ifadeleri şu şekildedir: "...Şehzâde Bayezid inatçı askerleriyle Konya Ovası'nda belirdi. Beri Selim tarafından da Vezir Uzun Mehmed Paşa saf saf çarha alayını dizip öncü asker Zülkadriyye Paşası 20.000 Türkmen ile Cüm Ekradı oldu. Yedi koldan bütün sipahiler, yeniçeriler, zemet ve timar sahipleri, müteferrikalar, çavuşlar, silâhdar ve sipahan zümresi iki koldan sağ ve solda savaş âletlerine gömülmüş olarak cenge hazır oldular. İki çarha askeri (Osmanlı ordusunun öncü kuvveti) birbirine girip Bayezid askeri Selim çarhasına galip geldi. Selim çarhası geri kazan dibi asker üzere düşüp iki dip alay birbirine karılıp katılıp zemin çiftçi elinde atılır gibi nadaz nadaz olup iki büyük alayın seçkini, belki daha fazlası şehitlik şerbetini içip kendilerinden geçtiler, ama genellikle Bayezid'in yabani, isyancı ve azgın askeri zillet toprağına düşüp can verdiler. Tâ akşam vaktine dek şehzâdeler cengi olup herkes kollu kollarına gidip iki taraftan dinlenme davulları çalındı." (Evliya Çelebi, 2006a, s. 279-280).

¹⁵Evliya Çelebi bu konuda şunları zikretmektedir: "...Ama İpşir Paşa askerinin tamamı ceng eri silâhlı, donanımlı ve süslü askerler idi ki her biri birer ayaklı cebehane gibi güçlü kuvvetli sekban ve sarı haşeratları idi. Hepsi zırh külâh, cebe ve cevşene, tuğulka, serpenah, katlavî, kalkan ve kebelere gömülmüş olup her birinin elinde ve belinde beşer altışar çatal telli kurşunlu tüfenkleri çatal fitiller ile hazır idiler. Sanki her biri bir semender kuşu gibi Nemrud ateşi içinde kalmış küme küme ve zorba zorba baştan başa çarka cengine girer gibi öyle giderlerdi." (Evliya Çelebi, 2006b, s. 660).

¹⁶Bu husus ile ilgili pasajın günümüz Türkçesine çevrilmiş hâli şöyledir: "...Önceden olduğu gibi yine karavullar gelip bütün görevli oldukları yerlere gidip 8.000 seçkin pür-silâh asker ile Mahmudî beyi sağ çarkaya gitti ve 8.000 yiğit ile Malazgird beyi sol çarkaya gitti ve 6.000 yiğit ile Mahmudî'den Şeref Bey ve Bayezid beyi orta çarkaya gitti." (Evliya Çelebi, 2010a, s. 306-307).

¹⁷İlgili bahsin günümüz Türkçesi şöyledir: "...Paşa yine serdarlık kanunu üzere konup otağının dört tarafını İslâm askerleri kuşattı. Yine kanun üzere her tarafa ince karavullar, çarhalar ve otluçular gitti. Bütün askere ferman olundu ki herkes cebe ve cevşeniyle pür-silâh atları yanında hazır durup gafil olmayalar, diye alay çavuşlar tenbih eylediler." (Evliya Çelebi, 2010a, s. 292).

¹⁸Bu durumu ayrıntılı bir şekilde anlatan Evliya Çelebi'nin ilgili pasajının günümüz Türkçesindeki hâli şu şekildedir: "...Evvvelâ Bender Kalesi'nden seher vaktinde göç kösleri çalınıp 3 adet beylerbeyi askeriyle ve yalı ağası İslâm Ağa 47.000 adet seçkin sadaklı, savatlı ve koş atlı Bucak Tatarı yiğitleri ile çarkacı olup kebirge kösleri çalıp ileri gittiler. ... Allah'ın hikmeti burada ileri

Osmanlı askerî teşkilatında çarha ile ilişkilendirilebilecek bir diğer grup ise Süratçi Ocağı, yani sürat topçularıdır.¹⁹ Atlarla çektikleri sürat topları ile birlikte yüksek bir manevra kabiliyetine sahip olan bu kuvvetler, “çarha” olarak isimlendirilen süvari taarruzları sırasında atışa hazır vaziyette beklemiş, kendi kuvvetlerinin aldatma amaçlı geri çekilmeleri sonucunda 5-10 atış yaparak tekrar geri çekilmişlerdir (Yeşil & Gezer, 2019, s. 251). Kusursuz bir koordinasyon ve uyum gerektiren bu topçu salvosu, çarhacı birliklerinin uyguladıkları devri daim manevrasına eklenmiş olması sebebiyle dikkat çekicidir. Bu durum, iki birlik arasında hem taktik açısından hem de askerî kültür bakımından önemli bağların olabileceğini düşündürmektedir.

Yukarıdaki bilgilerden de görülebileceği üzere Osmanlı dönemi çarhacıların muharebede uyguladıkları çarha cengi/talimi ile mutlak bir kaniya varmak mümkün değildir. Zira ilgili pasajlar, birbiriyle çelişen bilgiler ihtiva etmektedir. Bir bölümde tüfeklerle saldırı yapan çarhacı birlikleri, başka bir muharebede yalın kılıç ile saldırı yapmaktadırlar. İlgili veriler, incelememizin temel problemi olan çarhacı-çarha ilişkisinin çözümlenmesi için yeterli katkıyı sağlamamaktadır. Çünkü çarhacılar ile ilgili veri ihtiva etmesi muhtemel kaynakların tamamının taranması ve elden geçirilmesi, kısıtlı bir inceleme için gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir örneklem alanı yaratmaktadır. Dahası, dönemle ilgili kaynakların verdiği askerî tasvirler ve muharebe örnekleri, birbirlerinden çok farklı coğrafya ve askerî koşullarda gerçekleşmiştir. Eğri Kuşatması sırasında

---

giden yalı ağasının çarkacılarımızdan 7 adet kâfir esir getirdi. Melek Paşa bu esirleri söyletip ‘İşte şimdi sizi kâfir basar’ diye haber verince aman ve zaman verilmeyip 7 adet kâfir katolundu. Onu gördük, birkaç atlı Tatar feryatçı gelip, ‘Aman sultanım, bir saat ileride büyük ceng var, ama gam yemen. Atlanıp âheste âheste imdada gelin. Biz dahi kâfiri sizin üzerinize çekeriz. Olmaya illâ hayr’ deyip yine o bahadır yiğitler seğirtip ileri cenge gidince hemen Paşa mehterhane çaldırmayıp 80.000 adet seçkin askeri salt çıkarıp geri ağırlık üzerine Kırkkilise, Köstendil ve Vize Sancağı askerlerini koyup bütün asker ile ‘Tevekkülen alallah’ deyip at başı beraber yular yulara dip dibe bir saat kadar gidince top, tüfeng ve gülbâng-ı Muhammedî sesler işitildi. Hemen bütün Müslüman gaziler yedi başlı ejdere, kükremiş deve dönüp giderken onu gördük çarka giden askerimiz ilerisi at boynuna düşüp Bucak Tatarlı ‘Kavur cav, katı caman katı yaman’ deyip bize işaret ederek kaçarlar, ama meğer maksatları kâfiri bizim askerin üzerine getirmek imiş. Hemen tedbirli Paşa Orhay Sahrası’nın sağ tarafı sonunda dağlar içinde Müslüman askerlerini üç bölüp edip pusu yerlerinde hazır etti. Kendisi, tabileri, adamları ve 77 bayrak sekban ve sarıcasıyla Orhay Sahrası’nda hazır durdu. Kâfir ile bizim öncü asker olan yalı askeri [39a] Orhay Sahrası’nda ‘Bre vur hay’ diyerek savaştılar.” (Evliya Çelebi, 2010b, s. 178).

¹⁹Süratçi topçularıyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Yeşil, F. & Gezer, Ö. (2018). Osmanlı İmparatorluğu’nda “Sürat” Topçuluğu I (1773-1788): Top Döküm Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma. Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies, 52, 135-180 ve Yeşil, F. & Gezer, Ö. (2019). Osmanlı İmparatorluğu’nda “Sürat” Topçuluğu II (1773-1807): Taktik, Talim, Muharebe Performansı. Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies, 53, 231-285.

kullanılan bir saldırı düzeninin, coğrafi açıdan engebesiz bir muharebede uygulanmaması gayet akla yatkındır. Bu açıdan bakıldığında dönemin kaynaklarının taranması ve anlamlı bir bütün olarak sunulması mümkün olmayabilir. Oysa çarha cengi ile ilgili *Kamus-ı Türkî* içerisinde verilmiş bilgilerden hareketle, başka bir ifadeyle tersine mühendislik şeklinde bir yöntemle, çarhacı-çarha ilişkisine dair özgün bir hipotezin ortaya çıkabilir. Zira ilgili maddede, çarha cenginin devridaim hareketine dayalı olduğu ifade edilmiştir. Çarha cenginin/taliminin karakteristik özelliği olan devridaim hareketini temelindeki saldırı düzenlerinin analizi, çarha taliminin genel hatlarını ortaya çıkarma potansiyeline sahiptir.

İskit Talimi, Kantabriyalı Çemberi, Devridaim, Yıpratma Talimi, Memlûk Meydan Talimi ve Karakol Saldırı Düzenleri

Çarha taliminde görülen devridaim hareketi karakteristik bir yapıya sahiptir. Çoğunlukla hareket kabiliyeti yüksek atlı kuvvetlere sahip olan kavimler tarafından uygulanan bu muharebe düzeni, bazı yerleşik kavimlerin ordularında da kullanılmıştır. Bu yerleşik kavimlerden biri olan Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu, topraklarını diğer kavimlere karşı korurken öğrendiği bazı taktikleri benimsemiş ve kendi ordusunda kullanmışlardır (Treadgold, 1995, s. 11). Doğu Roma İmparatoru Mavrikious'un *Strategikon* isimli eserinde ele alınan "İskit Talimi" isimli saldırı düzeni bu bağlamda bir örnektir. Çarha düzenindeki devridaim hareketini ihtiva eden bu saldırı düzeninin adı, bir Doğu Roma yazım geleneğinden gelmektedir. Dönemin yazım geleneğinde İmparatorluk ile savaşan kuzeyli halklar "İskit" olarak adlandırılmaktadır (Üstün, 2013, s. 70). Mavrikious, bu anlam çerçevesi içerisinde İskit talimini şu şekilde açıklamaktadır:

"İskit düzeninde, eski dönemlerde olduğu gibi, tagmaların hepsi aynı şekilde dizilir; bazıları hücum kıtaları bazıları da savunma birlikleri olarak konuşlandırılmaz. Tagmalar tek bir hatta toplanmalı, genelde olduğu gibi üç değil iki moiraya ayrılmalıdır. Merosun iki kanadı çevirme hareketine başlıyormuşçasına dışarıya açılıp birbirine doğru ilerleyerek bir çember oluşturur. Sağ kanat dıştan, sol kanat da içten çemberi katederek hattın karşı uçlarına doğru ilerler. Bu talim her yıl Mart ayı boyunca kışlalarda yapılagelen süvari oyunlarının parçasıdır." (Mavrikious, 2010, s. 90-91; Maurice, 1984, s. 117).

Mavrikious'un ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla İskit talimi denilen saldırı düzeninde süvari birliğinin sol ve sağ kanada ayrılması gerekmektedir.

Birbirlerine doğru sıra hâlinde yaklaşan kanatlar, sağ kanat dış katmanda, sol kanat ise iç katmanda olacak şekilde devridaim eden bir çember oluşturmaktadır (Bk. Görsel-1).

İskit talimindeki saldırı düzenine benzer bir diğer usul ise İberyalılara özgü olarak bilinen “Kantabriyalı Çemberi”dir (Powell, 2015, s. 146). Bu saldırı düzeni, yakın çarpışmalardan uzak durmaya çalışan Kantabriyalı hafif süvarilerinin ağır piyade hatlarını yıpratması üzerine kurgulanmıştır. Düzenin uygulamasında, hafif süvarilerin çember formu aldığı görülmektedir. Bu çember hattı, devridaim şeklinde hareket etmektedir. Hat içindeki askerler düşman mevzilerine menzilli silahlar ile saldırmaktadır (Powell, 2015, s. 146-147). Romalılar tarafından da kullanılan ve *cantabricus circulus* olarak isimlendirilen bu saldırı düzeni Dexter Hoyos tarafından şu şekilde açıklanmıştır (Bk. Görsel-2):

“Cantabricus circulus, atlı birliklerin iki takıma ayrılması ve her süvarinin önündeki süvariye takip ederek çember formunda dörtlü at sürmelerine dayanan bir düzendir. Oluşan çemberlerin ilki, diğer çemberin aksi yönünde döner. Böylece çember düzeni içindeki bir süvari diğer çemberdeki binicilere engel teşkil etmez. Çemberler arasındaki uyum sağlandıktan sonra her süvari beraberinde taşıdığı ahşap ciritleri düşman kuvvetlerinin savunmasını kırmak amacıyla fırlatır. Bu saldırı düzeninin muharebe içindeki temel gayesi düşman ordusunun gövdesini oluşturan piyade kuvvetlerini baskı altında tutmak, sürekli hareket hâlinde bulunarak düşman saldırılarından kaçınmak ve düşmanı yapılan isabetli atışlarla mümkün olduğunca yıpratmaktır.” (Hoyos, 2013, s. 102-103).

İskit talimi ve Kantabriyalı çemberlerine benzer nitelikler taşıyan bir diğer saldırı düzeni, Avrasya bozkır ordularıyla ilişkilendirilen “devridaim” taktiğidir. Askerî tarihçi Mikhail Viktoroviç Gorelik tarafından bilimsel olarak ilk kez ele alınan bu talim yöntemi, “Çember Dansı” olarak da adlandırılmaktadır (Bobrov, 2016, s. 74). Konuyla ilgili bir incelemesi bulunan Leonid Aleksandroviç Bobrov, bu düzenin özellikle atlı okçuların yoğun olduğu bozkır orduları tarafından kullanıldığını, en ayrıntılı tasvirin ise Sigismund von Herberstein’in hatıratında yer aldığını ifade etmektedir (Bk. Görsel-3):

“Tatarlar açık arazide savaşmak mecburiyetinde kalmışsa ve düşman kuvvetleri ok menzillerinin dışında ise, kendi kuvvetlerini çember formu oluşturacak biçimde sırasıyla çatışmaya sokar; böylece düşmana yapılacak ok atışı daha elverişli bir pozisyonda

gerçekleşir, atışlar düzgün olur. Fakat bu düzende saldırmak ve çekilmek muntazam bir düzende gerçekleşmelidir. Bunun için de askerlerin sorgusuz itaat edeceği subaylar gerekir. Bu subaylardan biri düşman okları tarafından vurulur ya da korku sebebiyle sırasını kaçırmak hata yaparsa tüm ordunun düzeni karışır, emir-komuta zinciri bozulur ve atış bozulur. Basitliği sebebiyle bu saldırı düzeni 'dans' olarak da adlandırılır.” (Bobrov, 2016, s. 74).

Devridaim hareketi üzerine şekillenmiş saldırı düzenlerinden biri de Moğol okçularına atfedilen “Yontma Talimi”dir.²⁰ Çince kaynaklarda “shi’uchi” olarak geçen bu talim, askerî tarihçi Timoth May tarafından şu şekilde açıklanmıştır (Bk. Görsel-4):

“Moğollar, ‘shi’uchi’ ya da ‘yontma’ olarak isimlendirilen ve uygulama açısından ok yağmuru ile vur-kaç taktiğini birleştiren bir taktik kullanmıştır. Bu taktik, 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa muharebelerinde de görülen ‘karakol’ taktiğine benzemektedir. İlgili taktiğin uygulamasında Moğol kuvvetleri düşman hattına dalgalar hâlinde asker gönderir. Bu hatlardan her biri saldırı menziline ulaştığında düşman ile sıcak çatışmaya girmeden birkaç ok atışı yapar ve hızla Moğol hatlarının en gerisine döner. İlgili kuvvetlerin geri dönüş hareketlerini gerçekleştirirmeden önceki son ok atışları 40-50 metrelik menzilde yapılır. Çünkü bu mesafe, hem düşman kuvvetlerinin zırhlarını delebilecek asgarî uzaklıktır hem de düşmanın olası bir karşı saldırısından kaçınmayı sağlar. Sıklıkla diğer hamlelerle birlikte kullanılan bu taktiğin tam olarak uygulanabilmesi için bineklerin yorgun olmaması gerekmektedir. Bu sebeple askerler sıklıkla atlarını değiştirmektedir.” (May, 2012, s. 131).

Bir diğer önemli Türk askerî kültürü temsilcisi olan Memlûk ordusunda yer alan “Halka” askerlerinin de çarhacılar ile ortak bir kökene sahip olduğunu düşünmek mümkündür. Ayalon, bu konu ile ilgili eserinde A.N. Poliak’ın görüşüne yer vermiştir. Ayalon’un aktardığına göre Poliak, halka askerleri için “halka teriminin aslında Türklerin saldırı esnasında kullandıkları, düşmanın halka şeklinde çevrelenmesine dayanan özel bir savaş taktiğinden geldiği” ifadelerini kullanmıştır (Ayalon, 2015, s. 45). Dahası, yine bu bağlamda, Memlûk süvarilerinin talim yöntemlerini ele alan bir başka çalışmada

---

²⁰Mustafa Uyar, bu saldırı düzenine doktora tezinin “Ekler” kısmında yer vermiş ve “Yana Dönüş Taktiği” olarak adlandırmıştır (287).

süvarilerin *meydan* adı verilen talim yerlerinde uyguladıkları hareket düzeninden bahsedilmektedir (Bk. Görsel 5 ve Görsel 6):

“Meydana girişleri sırasında, her Memlûk askerinin kargısını tam ortadan tutması ve önlerindeki askerin hemen ardında at sürmesi gerekir. Meydana giriş sırasında pek çok farklı kargı tutuşu olsa da bütün memlûklerin tek bir düzen içerisinde hareket etmeleri bir çeşit zorunluluktur. Layyin el-Hüsamî, at meydanlarında sergilenen talim yöntemleri hakkında bilgiler verir. Bunlardan birinde, Memlûk askerleri meydana iki dağınık hat hâlinde girmektedir; her iki grubun başında da ‘mukaddam’ adı verilen ve [meydanın] merkezinde yan yana hareket eden ‘tibak’ların yöneticisi çavuşlar bulunur. Bir diğerinde ise Memlûk askerleri, manevra sırasında farklı düzenlere geçer; örneğin başlangıçta düz ve paralel şeklindeki iki hat hâlinde ilerlerken, birden iç içe geçmiş ya da iki ayrı çember hâlindeki düzene geçiş yaparlar; bu düzen geçişleri, iki grup içinde yer alan Memlûk askerlerinin bire bir mücadelelerinin başlamasına kadar devam eder.” (Hassanein, 1975, s. 157)

“Yontma Talimi”ne oldukça benzer olan bir saldırı düzeni, özellikle 16. yüzyıl Fransız süvarileri tarafından sıklıkla kullanılmış olan “karakol”dur. *Reiter* adıyla anılan Fransız süvarilerinin sıklıkla tercih ettiği bu saldırı düzeninin birincil amacı, piştovların doldurulması sırasında ateş gücünün devam etmesi ve silahların doldurulma süresince savunmasız kalan askerlerin güvenli bir mesafede bulunmasıdır (Love, 1991, s. 515). John Lynn bu saldırı düzenini şu cümlelerle ifade etmektedir (Bk. Görsel-7):

“Karakol uygulanırken süvari birliği birkaç hat hâlinde düşmana yaklaşır. En öndeki hat piştovlarını ateşler ve silahlarını doldurmak için dairesel formda birliğin arkasına doğru ilerler; ardından sonraki hat piştovlarını ateşler ve bu döngü devam eder. Son hat atışını yaptığında ilk hat atış yapmaya hazır hâle gelir. Buradaki amaç, düşman hattında bir gedik açmaktır; lâkin [bu taktik], piyade kuvvetlerine karşı kullanıldığında neredeyse her zaman saldırı yapan süvarilerin savunma yapan piyadelere kıyasla daha fazla kayıp vermesine sebep olur.” (Lynn, 1985, s. 182).

Değerlendirme ve Sonuç

Özellikle Osmanlı dönemi kaynaklarında ismine rastladığımız askerî bir birlik olan Çarhacılar, adını Farsçadaki çarh kelimesinden türetilmesiyle ortaya çıkmış bu kuvvetlerin, çarh kelimesiyle olan ilişkisinin bilinmediği, ilk olarak Abdülkadir

Özcan tarafından iddia edilmiştir. Bu durum, eldeki kaynakların yeniden ele alınmasını gerektirmiştir. Başta sözlükler olmak üzere, konuya dair bazı veriler ihtiva eden çalışmalar incelendiğinde, çarhacıların isim kökünde bulunan çarh kelimesinin özel bir silah adı olarak ele alınmasının, ilgili kavramın izahını ve anlamlandırılmasını zorlaştırdığı görülmüştür. Dahası, kaynakların verdiği bilgiler, çarhacıların muharebede uyguladıkları saldırı düzeni ve isimleri arasında bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda *Kamus-ı Türkî*'de yer alan “çarha cengi” maddesi büyük önem arz etmektedir. Zira ilgili sözlükte, bu muharebe düzeninin devridaim hareketine dayandığı ve erken dönemlerde öncü birlikler tarafından uygulandığı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Fakat ilgili madde, bu saldırı düzeninin ayrıntılarını ihtiva etmemektedir. Bu sebeple daha ayrıntılı tasvirler içeren kaynaklar incelenmiştir. Osmanlı döneminde neşredilmiş olan *Fezleke*, *Tevârîh-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi* gibi yazılı kaynaklar ele alındığında ise bütüncül bir bakış açısı sunacak ve konuyu aydınlatacak bir tasvire rastlanılamamıştır.

Konuyla ilgili bilgi ihtiva eden kaynak sayısının nicel fazlalığı ve taranmasının zorluğu, incelememizin yöntemini değiştirmeyi gerektirmiştir. Bu bağlamda çarha cengi ile ilişkili olması muhtemel diğer saldırı düzenleri ele alınmış literatür taraması yapılmıştır. Çarha taliminin karakteristik özelliği olan “devridaim” hareketine odaklanarak yapılan bu literatür taramasında, “İskit Talimi”, “Kantabriyalı Çemberi”, “Devridaim”, “Yıpratma Talimi”, “Memlûk Meydan Talimi” ve “Karakol” olmak üzere altı farklı saldırı düzeni tespit edilmiştir. Tamamı atlı birlikler tarafından uygulanan bu talimlerin, uygulayan kuvvetlerin merkezî kuvvetlerden ayrılarak düşman hatlarına yaklaşması ve düşman hatlarını yıpratması üzerine kurgulanmış olduğu görülmektedir. Bu durum, çarhacı birliklerinin özellikleri ve görev yerleri ile tutarlılık göstermektedir. Dahası, bu saldırı düzenleri arasında yer alan “İskit”, “Devridaim”, “Yıpratma” ve “Memlûk Meydan” talimleri, Türk askerî kültürü ile doğrudan ilişkili teşekküllere aittir. Bu verilerden çıkarımla, Türk ordularında farklı isimlerle yer alan fakat ortak niteliklere sahip saldırı düzenlerinin var olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, çarha talimi de kendine özgü bir saldırı düzeni olarak değil, yukarıda saydığımız düzenlerin bir varyasyonu olarak düşünülmelidir.

Bu veriler ışığında, çarha talimi olarak adlandırılan saldırı düzeninin erken dönemlerde atlı birlikler tarafından uygulandığı, çember formundaki devridaim hareketini temel aldığı söylenebilir. Leonid Aleksandroviç Bobrov'un incelemesinde de değindiği gibi bozkır ordularının askerî doktrinlerine oldukça uygun bir saldırı düzeni olan çarha talimi, sonraki dönemlerde terkedilmiş olmalıdır. Zira dönemin bir realitesi olan ateşli silah doktrini, ön saflarda

Çarpışan askerlerin daha ağır zırh ve tüfeklerle teçhiz edilmesini elzem kılmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde geç dönem Osmanlı arhacılarının, selefleri olan erken dönem Türk arhacılarından oldukça farklı bir hüviyette teşkilatlanmış olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı dönemi yazılı kaynaklarından günümüze ulaşan çarha ismi ise erken dönem hafif süvari birliklerinin uyguladığı devridaim hareketi temelli dairesel formda bir saldırı düzeninden miras olmalıdır. Bu sebeple çarha cengi ile ilgili çalışmaların Osmanlı Devleti gibi yerleşik kültürlere özgü askerî doktrinleri benimsemiş Türk siyas teşekkülleri yerine Karadeniz'in kuzeyinde yer alan ve göçebe askerî doktrinini daha uzun süre korumuş Türk devletleri üzerine yoğunlaşması daha isabetli olacaktır.

KAYNAKÇA

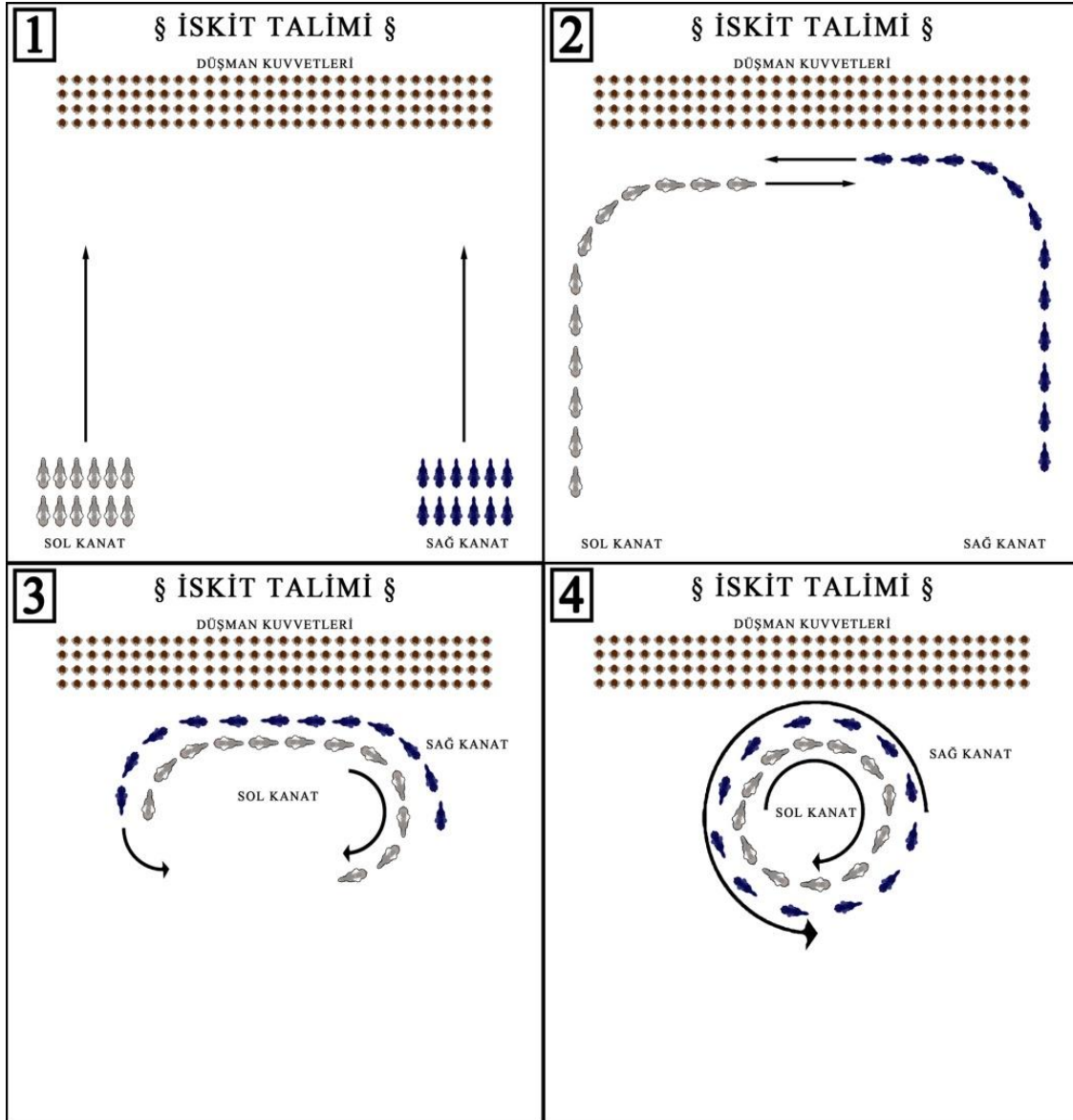
- 📖 Agoston, G. (2012). Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç. M. Fatih Çalışır (Çev.). İstanbul: Timaş.
- 📖 Ayalon, D. (2015). Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-II, Abdullah Mesut Ağır (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 📖 Aydüz, S. (2006). Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 📖 Bilgiç, A. T. (2012). Tarih Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.
- 📖 Bobrov, L. A. (2016). Taktičeskiy Priem 'Horodov' Konniĥ Luçnikov v Voennom Iskusstve Koçevnikov Velikoy Stepı XIII-XVI vv. Srednokovıe Turko-Tatarskiye Gasudarstva, 8, 73-83.
- 📖 Câfer İyânî. (2001). Tevârîh-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs. Mehmet Kirişçioğlu (Haz.). İstanbul: Kitabevi.
- 📖 Doerfer, G. (1967). Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen – Band III: Türkische Elemente im Neupersischen (ğim bis kaf). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- 📖 Duman, İ. (2020). Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri. İstanbul: Selenge.
- 📖 Eren, H. (1999). Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Evliya Çelebi. (2006a). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (3. Cilt – 1. Kitap): Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne. S. A. Kahraman & Y. Dağlı (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi.
- 📖 Evliya Çelebi. (2006b). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (3. Cilt – 2. Kitap): Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne. S. A. Kahraman & Y. Dağlı (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi.
- 📖 Evliya Çelebi. (2010a). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (4. Cilt – 1. Kitap): Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van. S. A. Kahraman & Y. Dağlı (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi.
- 📖 Evliya Çelebi. (2010b). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (5. Cilt – 1. Kitap): Akkirman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp. S. A. Kahraman & Y. Dağlı (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi.
- 📖 Göksu, E. (2010). Türkiye Selçuklularında Ordu. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 📖 Gökyay, O. Ş. (1986). Kâtip Çelebi. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- 📖 Gündüz, M. (2012). XVII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- 📖 Halaçoğlu, A. (1998). Humbaracı. TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 349-350.
- 📖 Hassanein, R. (1975). The Training of the Mamluk Faris. War, technology and society in the Middle East. V.J. Parry & M.E. Yapp (Ed.). Londra: Oxford University Press, 153-163.
- 📖 Hoyos, D. (2013). A Roman Army Reader (Twenty-One Selections from Literary, Epigraphy, and Other Documents). Illionis: Bolchazy-Carducci Publishers.
- 📖 Ivanics, M. (2013). The Military Co-Operation of the Crimean Khanate. The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Gabor Karman & Lovro Kuncevic (Ed.). Boston: Brill, 275-299.
- 📖 Love, R. S. (1991). "All the King's Horsemen": The Equestrian Army of Henri IV, 1585-1598. The Sixteenth Century Journal, 22(3), 510-533.
- 📖 Lynn, J. (1985). Tactical Evolution in the French Army, 1560-1660. French Historical Studies, 14(2), 176-191.
- 📖 Maurice. (1984). Strategikon. George T. Dennis (Çev.). Philadelphia: University of Pennsylvania.
- 📖 Mavrikious. (2010). Strategikon (Bizans Kültüründe Strateji Sanatı). George T. Dennis (Haz.). Volkan Atmaca (Çev.). İstanbul: Kırmızıkeci.
- 📖 May, T. (2006). The Training of an Inner Asian Nomad Army in the Pre-Modern Period, The Journal of Military History, 7(3), 617-635.
- 📖 May, T. (2012). The Mongol Conquests in World History. Londra: Reaktion Books Ltd.
- 📖 Özcan, A. (1993). Çarhacı, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 229-230.
- 📖 Pakalın, M. Z. (1983). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü I. İstanbul: Milli Eğitim.
- 📖 Powell, L. (2015). Marcus Agrippa: Right Hand of the Caesar Augustus. Yorkshire: Pen & Sword.
- 📖 Salihpoor, C. (1370/1950). Ferheng-i Câmi'-i Fârsî Be-Türkî (Farsça-Türkçe Ansiklopedik Sözlük). C. 1, Tebriz: Lale.
- 📖 Sarı, M. (1984). Sözlük (Turkish-English-Arabic-Persian). İstanbul: Gonca.
- 📖 Steingrass, F.J. (1963). A Comprehensive Persian-English Dictionary, Londra: Routledge & Kegan Paul Limited.
- 📖 Şemseddin Sami. (2015). Kamus-ı Türkî. Ankara: Türk Dil Kurumu.

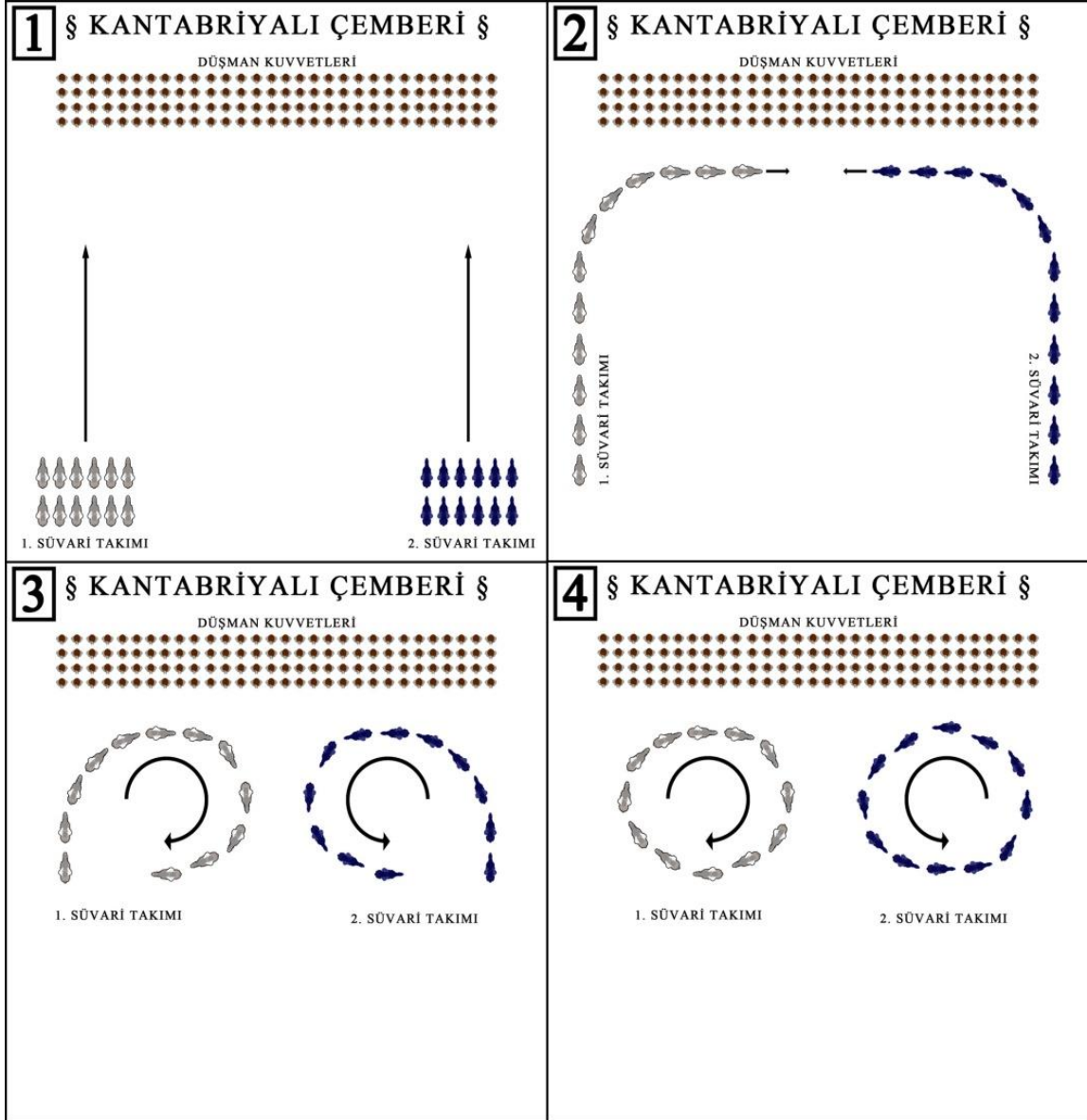

- 📖 Şükün, Z. (1944). Farsça-Türkçe Lûgat. İstanbul: Maarif Matbaası.
- 📖 Tarama Sözlüğü Cilt III. (1967). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 📖 TDK Türkçe Sözlük. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Tietze, A. (2002). Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı – Cilt 1: A-E. İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- 📖 Treadgold, W. (1995). Byzantium and Its Army, 284-1081. Stanford: Stanford University.
- 📖 Uyar, M. (2007). İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Kapıkulu Ocakları – II. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 📖 Üstün, A. (2013). Geç Roma Tarih Yazımında Hunlar -Batı Avrasya'da Erken Türk Varlığı-. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Wells, C. (1882). Redhouse's Turkish Dictionary, Londra: Bernard Quaritch.
- 📖 Yeşil, F. & Gezer, Ö. (2018). Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu I (1773-1788): Top Döküm Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma. Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies, 52, 135-180.
- 📖 Yeşil, F. & Gezer, Ö. (2019). Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu II (1773-1807): Taktik, Talim, Muharebe Performansı. Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies, 53, 231-285.

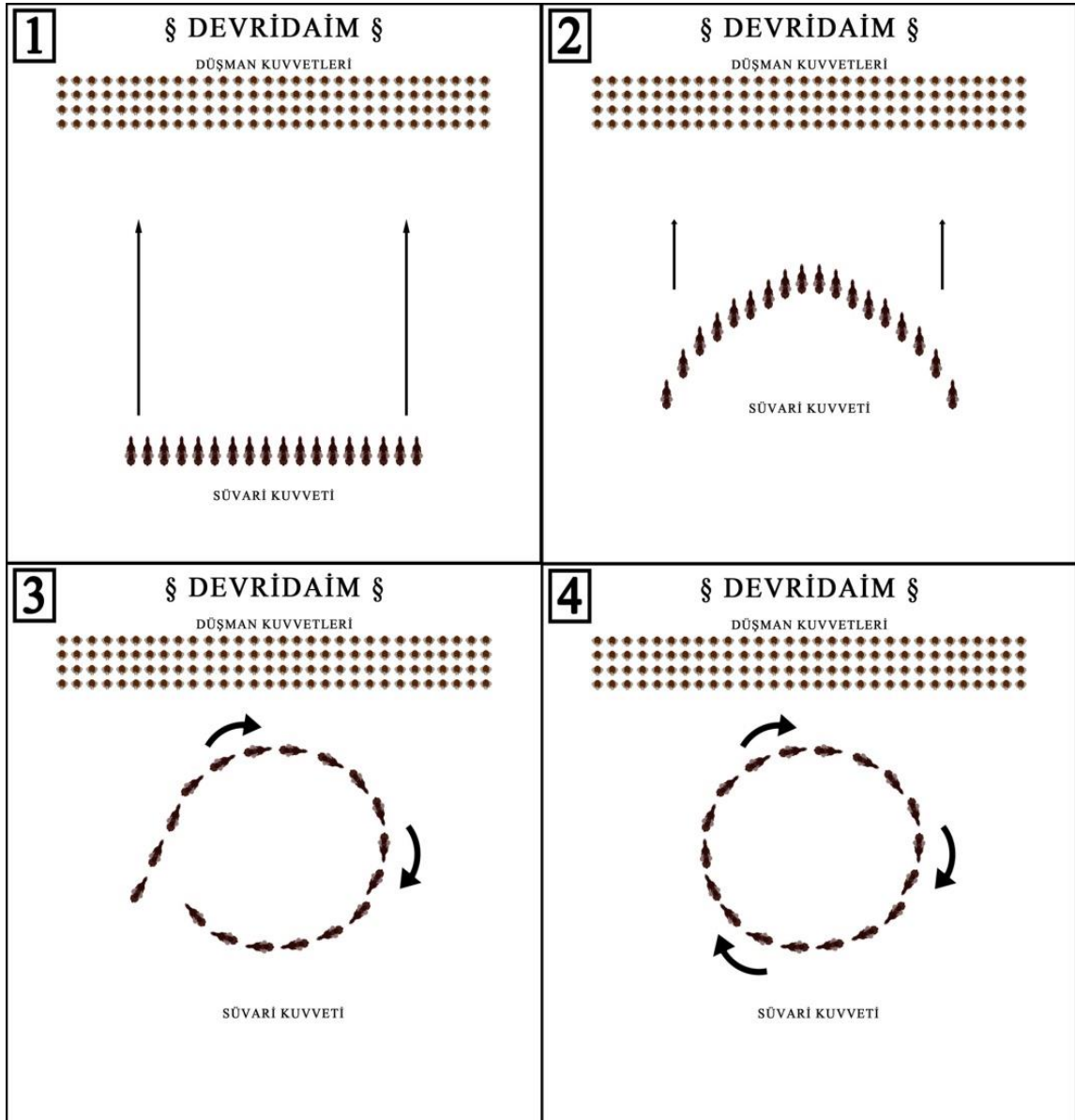
EKLER

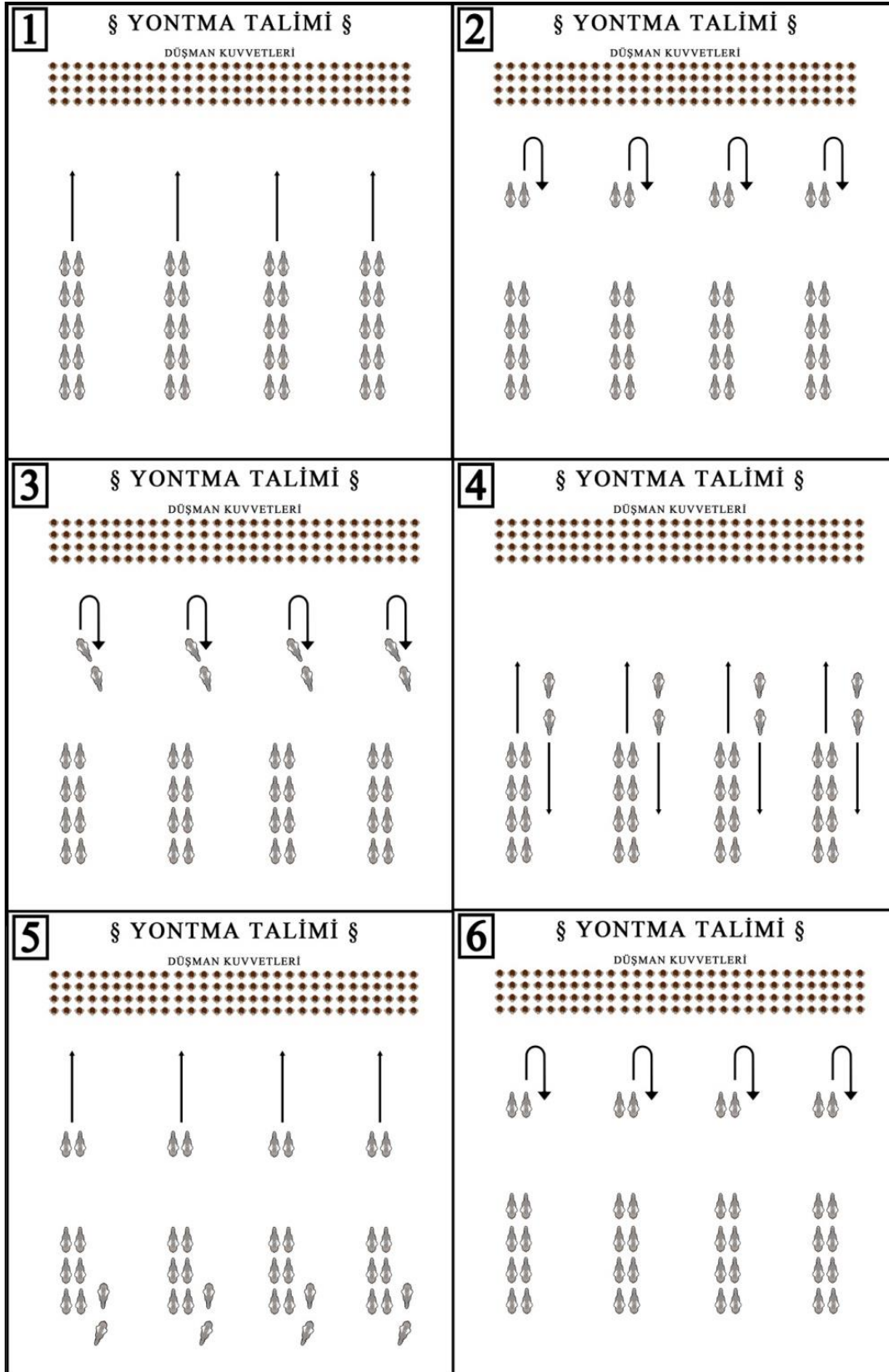
Görsel-1: İskit Talimi

Görsel-2: Kantabriyalı Çemberi

Görsel-3: Devridaim

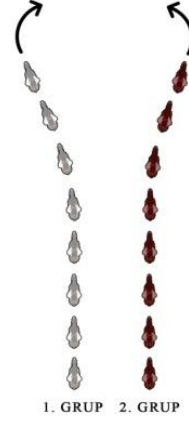

Görsel-4: Yontma Talimi

1 § MEMLÛK MEYDAN TALİMİ §

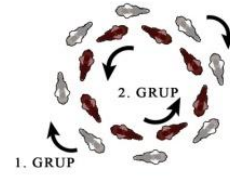
2 § MEMLÛK MEYDAN TALİMİ §

3 § MEMLÛK MEYDAN TALİMİ §

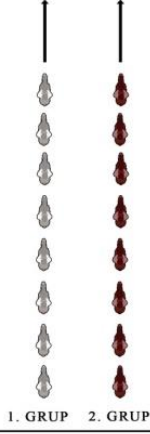

4 § MEMLÛK MEYDAN TALİMİ §

Görsel-5: Memlûk Meydan Talimi-I

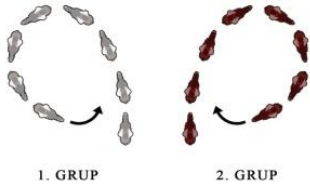
1 § MEMLÛK MEYDAN TALİMİ §

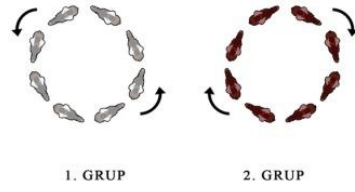
2 § MEMLÛK MEYDAN TALİMİ §

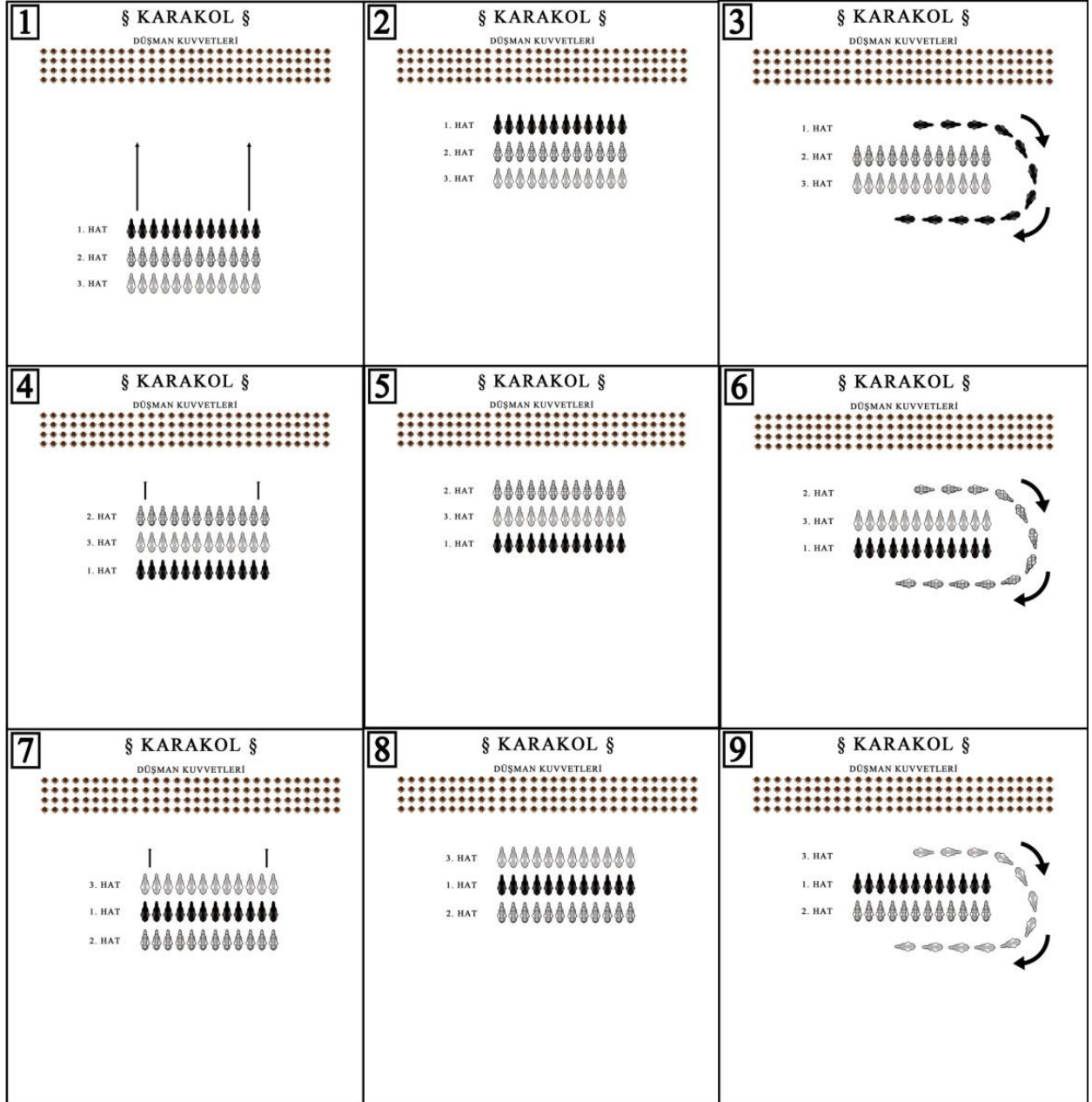
3 § MEMLÛK MEYDAN TALİMİ §

4 § MEMLÛK MEYDAN TALİMİ §

Görsel-6: Memlûk Meydan Talimi-II

Görsel-7: Karakol